

EVALUATIE VAN DE BUDGETTRAINING 'GRIP OP JE KNIP'

Onderzoek naar de financiële zelfredzaamheid van mensen met een licht verstandelijke beperking (LVB) na het volgen van de budgettraining Grip op je Knip.

Lectoraat Armoede Interventies, Amsterdams Kenniscentrum voor
Maatschappelijke Innovatie (AKMI), Hogeschool van Amsterdam (HvA).
In samenwerking met MEE Amstel en Zaan.

EVALUATIE VAN DE BUDGETTRAINING 'GRIP OP JE KNIP'

Auteurs

Aeron Vos, Sibel Telli, Marleen Kruithof, Danielle Lako, Rosine van Dam,
Roeland van Geuns & Mirre Stallen

Projectleider

Mirre Stallen

Afdeling

Lectoraat Armoede Interventies, Amsterdams Kenniscentrum voor Maatschappelijke Innovatie (AKMI), Hogeschool van Amsterdam (HvA). In samenwerking met MEE Amstel en Zaan.

Datum

13 februari 2019

Type project

ZonMw Project. Gewoon bijzonder, Nationaal Programma Gehandicapten

Versie

Definitief

INHOUDSOPGAVE

3	Inhoudsopgave
4	Managementsamenvatting
5	Hoofdstuk 1 – Aanleiding
7	Hoofdstuk 2 – Het onderzoek
7	2.1 Doelstelling en onderzoeksvragen
7	2.2 Procedure
7	2.2.1 Interviews
8	2.2.2 Effectmeting
9	2.2.3 Observaties
10	Hoofdstuk 3 – Theoretisch kader
12	Hoofdstuk 4 – Effectiviteit budgettraining
12	4.1 Opmerkingen vooraf
13	4.2 Achtergrondkenmerken
13	4.3 Motivatie
14	4.4 Schulden
15	4.5 Netwerk / hulp bij geldzaken
16	4.6 Financiële zelfredzaamheid
17	4.7 Schaarste
18	4.8 Kennisvragen
18	4.8.1 Inkomsten en uitgaven
19	4.8.2 Belangrijke post
21	Hoofdstuk 5 – Methodiekbeschrijving
21	5.1 Algemeen werkzame bestanddelen
22	5.2 Algemene aandachtspunten en oplossingen
25	Hoofdstuk 6 – Conclusies en aanbevelingen
28	Literatuurlijst
30	Bijlage 1: Observatieschema
31	Bijlage 2: Voorbeeld observatieprotocol
35	Bijlage 3: Achtergrondkenmerken
37	Bijlage 4: Antwoorden op de Mesis stellingen
38	Bijlage 5: Methodisch werkplan

MANAGEMENTSAMENVATTING

De gemeente Amsterdam probeert op verschillende manieren schulden bij (jong)volwassenen met een licht verstandelijke beperking (LVB) te voorkomen. Eén van de instrumenten is de budgettraining 'Grip op je knip'. Het huidige onderzoek richtte zich op hoe de training door de doelgroep beoordeeld wordt en wat de effecten zijn van de training op deze doelgroep. Ook is bekeken op welke onderdelen de training mogelijk bijgesteld moet worden om beter te kunnen bijdragen aan de financiële zelfredzaamheid van de deelnemers. Tot slot is gezocht naar algemeen werkzame bestanddelen voor het trainen van de LVB doelgroep.

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden zijn er interviews gehouden (voor en na de training), enquêtes afgenomen (voor en na de training) en zijn alle trainingen meermaals op verschillende plaatsen geobserveerd. Afsluitend heeft er een focusgroep plaatsgevonden met de trainers.

Geconcludeerd kan worden dat de budgettraining de deelnemers op een aantal vlakken meer financieel zelfredzaam maakt. Deelnemers geven (direct na de training) aan beter met geld om te kunnen gaan en de financiën beter bij te houden. Men geeft minder uit en spaart meer. De budgettraining vergroot ook het inzicht in welke post belangrijk is en welke niet. Belangrijk aandachtspunt is het om hulp vragen bij vragen over financiën. Formele hulp wordt niet of nauwelijks ingeroepen. Dit zou tijdens de budgettraining beter gefaciliteerd kunnen worden. Daarnaast zou de budgettraining meer kunnen focussen op het wegnemen van de ervaren schaarste van deelnemers met schulden. Dit gebeurt momenteel nog onvoldoende.

Door tijdgebrek worden onderwerpen in de training in een aantal gevallen slechts kort behandeld. Soms wordt informatie dan 'gezonden' richting de doelgroep. Dit sluit niet aan bij de LVB doelgroep, die gebaat is bij veel herhaling, een duidelijke uitleg en veel praktisch oefenen. Daar waar nodig, is het dan ook belangrijk af te wijken van het standaard draaiboek en minder onderwerpen te behandelen (maar wel uitgebreid).

Ook toont het onderzoek het belang aan van het bieden van zo veel mogelijk maatwerk tijdens de budgettraining. Persoonlijke verschillen tussen de cursisten kunnen groot zijn. Aan te raden is een 'toolkit' te ontwikkelen waarbij per te trainen onderwerp een aantal methodes, oefeningen en/of werkwijzen beschikbaar zijn.

Het netwerk van de deelnemers zou actiever betrokken kunnen worden bij het leerproces van de deelnemer. Het netwerk zou ingezet kunnen worden om het geleerde te generaliseren naar situaties buiten de setting van de training en hulp kunnen bieden bij het wijzen op formele ondersteuning rondom financiën.

Amsterdam, februari 2019

HOOFDSTUK 1

AANLEIDING

Wanneer aan mensen met een LVB wordt gevraagd wanneer zij vinden dat zij zelfstandig zijn, dan is het antwoord vaak: "wanneer ik zelf over mijn geld mag beslissen". In gesprekken die zij met hulpverleners voeren, komt de wens om de eigen financiën naar behoren te beheren steeds terug. Pas als aan deze voorwaarde wordt voldaan, draaien ze voor hun gevoel volwaardig mee in de maatschappij.

De samenleving wordt steeds complexer. Er wordt meer gevraagd van de digitale, sociale, taak- en rekenvaardigheden van burgers. Niet alleen omdat er sprake is van een overheidsbeleid waarbinnen eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid een grotere rol krijgen. Maar ook omdat er een autonome technische ontwikkeling is die de samenleving deels makkelijker, maar deels ook ingewikkelder maakt. Voor de groep burgers die te maken heeft met al dan niet aangeboren beperkingen, zorgt dit ervoor dat het lastiger wordt om volwaardig te participeren.

Wanneer jongvolwassenen 18 jaar worden kunnen zij wettelijk zelf verbintenissen afsluiten en zelf beschikken en besluiten over hun financiën. Bij jongvolwassenen met een LVB ontbreekt het echter vaak aan het vermogen om de gevolgen van deze beslissingen te overzien. Zo maken ze soms verkeerde keuzes of anderen maken gebruik van hen waardoor ze in de (financiële) problemen komen. Ook weten veel jongvolwassenen vaak niet dat een aantal zaken geregeld moet worden wanneer zij 18 jaar worden, zoals bijvoorbeeld het regelen van een zorgverzekering. Het gevolg hiervan is dat ze een boete riskeren. Ook zijn ze er vaak niet van bewust dat zij op eigen naam een wettelijke aansprakelijkheidsverzekering moeten afsluiten, willen zij hiervoor verzekerd zijn.

Het kennisniveau en de vaardigheden om zelfstandig de eigen financiën te beheren, zijn dus veelal niet op afdoende niveau. Het hebben van schulden komt dan ook veel voor onder deze groep, wat een (langdurig) negatief effect kan hebben op de zelfredzaamheid en de participatie in de samenleving. Het hebben van schulden heeft namelijk een negatief effect op allerlei terreinen, zoals wonen, werk, relaties en vrije tijd/ontspanning.

De gemeente Amsterdam probeert op verschillende manieren schulden bij (jong)volwassenen met een LVB te voorkomen. Eén van de instrumenten is de budgettraining 'Grip op je knip'. De waardering van de deelnemers voor deze training is hoog. Dit betekent dat de deelnemers aangeven de training leuk te vinden en veel te leren. De effecten van deelname zijn echter nog niet eerder in kaart gebracht. Het is onduidelijk of er daadwerkelijk sprake is van een toename van kennis en vaardigheden na deelname en zo ja, hoe lang er na het volgen van de training nog een positief effect is. Hier wordt in dit onderzoek nader op ingegaan.

De training die in dit onderzoek centraal staat is de budgettraining Grip op je Knip van MEE Amstel en Zaan. Hieronder volgt een korte beschrijving van de training:

GRIP OP JE KNIP

Voor wie?

Voor mensen met een LVB vanaf 18 jaar die problemen hebben met het voeren van hun financiële huishouden en hier graag meer over willen leren.

Doelstelling training

Het doel van de training is om deelnemers te leren goed om te gaan met geld, een administratie bij te houden, om hulp te vragen bij vragen over financiën en te sparen.

Inhoud

In de training leren zij keuzes te maken over waar zij hun geld aan uitgeven. Hiertoe leren zij om een kasboek en een budgetplan te maken. Daarnaast leren de deelnemers waar zij in hun directe omgeving naar toe kunnen gaan als zij ondersteuning nodig hebben bij financiële vragen of problemen.

In de training worden onder andere de volgende vragen behandeld:

- Waar ga ik naar toe als ik vragen heb over geldzaken? Welke organisaties en/of personen kunnen mij helpen bij mijn financiën?
- Het is belangrijk om te sparen om van dat geld leuke dingen te kopen, maar hoe doe ik dat?
- Waarom moet je een administratie bijhouden? En op welke manier doe ik dat goed?
- Wat zijn mijn inkomsten en maak ik gebruik van alle regelingen die er zijn?
- Wat zijn mijn uitgaven? Welke zijn belangrijk en welke minder belangrijk?
- Hoe kan ik geld besparen?

Duur en intensiteit

De training bestaat uit 6 wekelijkse bijeenkomsten, van 1,5 tot 2 uur per training.

De training wordt gegeven door 1 of 2 trainers.

De groepen bestaan gemiddeld uit 4-6 deelnemers.

Leeswijzer

Het rapport is opgebouwd uit 6 hoofdstukken. In hoofdstuk 1 is zojuist de aanleiding van het onderzoek beschreven. In hoofdstuk 2 komt de methode van onderzoek aan bod. Dan volgt in hoofdstuk 3 een kort theoretisch kader waarin besproken wordt waar rekening mee gehouden kan worden bij het trainen en onderwijzen van (jong)volwassenen met een LVB. Vervolgens wordt in hoofdstuk 4 de effectiviteit van de budgettraining onder de loep genomen. In hoofdstuk 5 volgen de werkzame bestanddelen en aandachtspunten van de gebruikte methodiek tijdens de budgettraining. Tot slot worden in hoofdstuk 6 de belangrijkste conclusies en aanbevelingen beschreven.

HOOFDSTUK 2

HET ONDERZOEK

2.1 Doelstelling en onderzoeksvragen

Het huidige onderzoek richt zich op hoe de training Grip op je Knip door de doelgroep beoordeeld wordt en de effecten van de training op deze doelgroep. Ook wordt gekeken op welke onderdelen de training mogelijk bijgesteld moet worden om beter te kunnen bijdragen aan de financiële zelfredzaamheid van de deelnemers.

Om de doelstelling van dit project te realiseren zijn er vier concrete onderzoeksvragen geformuleerd:

1. Welke meerwaarde kennen mensen met een LVB toe aan deelname aan de budgettraining Grip op je Knip?
2. Welk effect heeft deelname aan de budgettraining Grip op je Knip op de financiële zelfredzaamheid van mensen met een LVB?
3. Waaruit bestaat de methodiek van de budgettraining Grip op je Knip? Wat zijn de belangrijkste werkzame bestanddelen in deze budgettraining en hoe kunnen deze het best beschikbaar gesteld worden voor reeds bestaande vormen van financiële educatie aan mensen met een LVB?
4. Welke meer algemene conclusies kunnen getrokken worden ten aanzien van werkzame bestanddelen voor trainings- en begeleidingsactiviteiten gericht op mensen met een LVB op basis van het onderzoek naar de budgettraining Grip op je Knip?

2.2 Procedure

Om deelvraag 1 te beantwoorden zijn er interviews gehouden en vragenlijsten afgenomen onder deelnemers aan de budgettraining. Deelvraag 2 wordt beantwoord aan de hand van de afgenomen vragenlijsten. Voor het beantwoorden van de deelvragen 3 en 4 zijn de budgettrainingen geobserveerd. De resultaten van de observaties zijn verwerkt in een methodiekbeschrijving met daarin tevens de werkzame bestanddelen en aandachtspunten weergegeven. Tot slot is uit alle verkregen informatie een algemene conclusie getrokken.

2.2.1 Interviews

Deelvraag 1: Welke meerwaarde kennen mensen met een LVB toe aan deelname aan de budgettraining Grip op je Knip?

Om de meerwaarde die mensen met een LVB toekennen aan deelname aan de budgettraining te onderzoeken, hebben we gebruik gemaakt van half-gestructureerde interviews. De interviews zijn op twee momenten afgenomen:

- T0-interview: voorafgaand aan de deelname aan de training is met de deelnemers gesproken over hun motivatie om te gaan deelnemen en hun verwachtingen over de training. Ook is aan de deelnemers gevraagd hoe ze momenteel omgaan met geld, wat ze daarin al goed doen en wat ze daarover willen leren tijdens de training.

- T1-interview: na afloop van de deelname aan de training lag de nadruk van het gesprek op hoe men de training ervaren heeft, op het geleerde, op de mate waarin aan de verwachtingen is voldaan en hetgeen men gemist heeft tijdens de training.

In totaal zijn er acht deelnemers tweemaal geïnterviewd, waarbij een interview plaatsvond voor de eerste training en een interview na de laatste training. Het oorspronkelijke doel was om tien deelnemers te interviewen. Een aantal deelnemers bleek echter afwezig te zijn op de afspraak van het T0-interview. De interviews duurden tussen de 20 en 30 minuten¹.

Het T0-interview vond een half uur voor aanvang van de eerste bijeenkomst plaats en het T1-interview nadat de certificaten waren uitgereikt. Indien gewenst, kon de deelnemer een begeleider of iemand anders die hij/zij vertrouwt meenemen naar het interview². De interviews zijn afgenomen door een onderzoeker van de Hogeschool van Amsterdam, in een afgesloten ruimte op de locatie van de training.

Tijdens het vooraf-interview heeft de interviewer het doel van het onderzoek en het interview nog een keer kort toegelicht en de deelnemer gewezen op het feit dat alle gegevens anoniem verwerkt zouden worden. Tevens is er toestemming gevraagd om het gesprek op te nemen met een audio-recorder en is uitgelegd dat er geen foute of goede antwoorden zijn en dat de interviewer slechts geïnteresseerd is in de mening van de deelnemer (om sociale wenselijkheid zoveel als mogelijk uit te sluiten). Deelnemers die meededen aan beide interviews kregen een VVV-bon t.w.v. 15 euro vanuit MEE Amstel en Zaan.

2.2.2 Effectmeting

Deelvraag 2: Welk effect heeft deelname aan de budgettraining Grip op je Knip op de financiële zelfredzaamheid van mensen met een LVB?

Om het effect van de budgettraining in kaart te brengen, is er op twee momenten een kwantitatieve meting uitgevoerd onder de deelnemers.

1. Vlak voordat men gaat deelnemen aan de budgettraining (*nulmeting, T0*)
2. Direct nadat de budgettraining is afgerond (*éénmeting, T1*)

Tijdens de nulmeting is de uitgangspositie in kaart gebracht: welke mate van financiële zelfredzaamheid hebben de deelnemers op dat moment? Dit is onderzocht aan de hand van een aantal vragen betreffende gedrag, vaardigheden, kennis, betalingsgedrag en inkomenspositie. Daarnaast is een aantal vragen gesteld over motivatie en reden van deelname aan de budgettraining. In totaal hebben 72 deelnemers de nulmeting ingevuld. In de éénmeting zijn dezelfde vragen gesteld betreffende gedrag, vaardigheden, kennis, betalingsgedrag en inkomenspositie. Daarnaast is de deelnemer bevraagd op de door hem/haar ervaren meerwaarde aan de budgettraining. In totaal hebben 32 deelnemers de éénmeting ingevuld.

Het beoogde doel was om in totaal 200 ingevulde vragenlijsten te verzamelen. Dit aantal was gekozen omdat we er vanuit gingen dat de Grip op je Knip training in meerdere gemeentes, verspreid door het land, gegeven zou worden. Echter hebben veel gemeentes ervoor gekozen om de training vanwege bezuinigingen niet te geven. De training werd alleen in de gemeente Amsterdam en omgeving

¹ Eén achteraf-interview vond een week later plaats (in een café, in de woonwijk van de deelnemer). Dit was omdat de deelnemer direct na de zesde bijeenkomst weg moest en het interview op dat moment niet goed uitkwam.

² Eén deelnemer heeft haar begeleider meegenomen tijdens het vooraf-interview.

aangeboden. We hebben de onderzoeksperiode met ruim zes maanden verlengd om alsnog tot een betrouwbare steekproefgrootte te komen. Dit is in overleg met de subsidieverstrekker gebeurd.

Disclaimer

Het oorspronkelijke doel van dit onderzoeksproject was om het effect van de budgettraining op jongvolwassenen (tot 30 jaar) met een LVB te onderzoeken. In de praktijk bleek dit helaas niet haalbaar te zijn. Het aantal jongvolwassenen dat deelnam aan de trainingen was relatief laag (zie ook achtergrondkenmerken onder paragraaf 4.2), waardoor het onhaalbaar bleek om betrouwbare resultaten en conclusies te vormen over deze doelgroep. Het onderzoek heeft daarom betrekking op deelnemers van alle leeftijden.

2.2.3 Observaties

Deelvraag 3: Waaruit bestaat de methodiek van de budgettraining Grip op je Knip? Wat zijn de belangrijkste werkzame bestanddelen in deze budgettraining en hoe kunnen deze het best beschikbaar gesteld worden voor reeds bestaande vormen van financiële educatie aan mensen met een LVB?

Deelvraag 4: Welke meer algemene conclusies kunnen getrokken worden ten aanzien van werkzame bestanddelen voor trainings- en begeleidingsactiviteiten gericht op mensen met een LVB op basis van het onderzoek naar de budgettraining Grip op je Knip?

Om deelvraag 3 en 4 te beantwoorden zijn er in totaal 24 observaties gedaan. De observaties zijn uitgevoerd bij tien trainingen, verspreid over vier locaties: het hoofdkantoor van MEE Amstel en Zaan in Amsterdam (Trivium), Pantar werk-leerbedrijf in Diemen, MEE-locatie in Wormer en MEE-locatie in Hoofddorp. Op één training na, zijn alle trainingen 2 keer geobserveerd³ (zie Bijlage 1 voor het observatieschema).

Voor een betrouwbaar beeld is elke observatie uitgevoerd door twee observatoren en zijn de observaties gehouden aan de hand van een observatieformulier (zie Bijlage 2). Op deze manier werd er voor gezorgd dat verschillende onderzoekers op dezelfde aspecten letten tijdens de observaties.

---

³ Bij één training hebben we besloten om één observatie uit te voeren, omdat we de trainer van deze training al eerder hadden geobserveerd en we graag verschillende trainers 'in actie' wilden zien.

HOOFDSTUK 3

THEORETISCH KADER

Het onderzoek heeft als doel de effectiviteit van de training te onderzoeken om zo te achterhalen waar de belangrijkste verbeterpunten zitten. Uit de literatuur komen een aantal belangrijke aspecten naar voren waarmee rekening gehouden kan worden bij het opzetten en geven van trainingen aan (jong)volwassenen met een LVB. Deze aspecten zijn meegenomen in dit onderzoek en worden hieronder besproken.

Zes belangrijke eisen

Er is tot op heden slechts beperkt onderzoek gedaan naar wat goed werkt voor (jong)volwassenen met een LVB bij het geven van trainingen. Toch zijn er een aantal algemeen werkzame bestanddelen te onderscheiden. Het Landelijk Kenniscentrum LVB heeft een richtlijn opgesteld waarin zes eisen staan waaraan interventies moeten voldoen willen zij een grotere kans hebben om werkzaam te zijn (Douma, 2018).

1. Uitgebreidere diagnostiek

Binnen de doelgroep van (jong)volwassenen met een LVB is er een groot onderscheid aan cognitieve vermogens. Het voorafgaand aan de interventie achterhalen waarin iemand (minder) goed is, kan er voor zorgen dat de interventie beter afgestemd kan worden op het individu. Dat geldt ook voor het inschatten van het sociaal-emotioneel ontwikkelingsniveau (Dermitzaki et al., 2008; Ramakers & Ponsioen, 2007).

2. Afstemmen van de communicatie

Om aan te sluiten bij de cognitieve vermogens van de doelgroep is het belangrijk de volgende aanbevelingen in acht te nemen (De Wit et al., 2011; Willner & Lindsay, 2016):

- Gebruik korte, enkelvoudige zinnen van ongeveer 5 woorden;
- Gebruik gangbare, concrete woorden, maar let erop dat het niet kinderachtig wordt;
- Sluit aan bij het taalgebruik van de doelgroep;
- Praat rustig en stel één vraag tegelijkertijd;
- Geef voldoende tijd om te antwoorden;
- Gebruik geen spreekwoorden, woordspelingen en cynisme;
- Zorg dat non-verbale en verbale informatie overeenkomen;
- Ga na of je begrepen wordt, bijvoorbeeld door iemand in eigen woorden te laten herhalen wat er gezegd is;
- Gebruik visuele ondersteuning, zoals foto's, tekeningen of pictogrammen.

3. Concreet maken van de sessie en oefenstof

(Jong)volwassenen met een LVB hebben moeite met abstract denken en het structureren van informatie (Van Nieuwenhuijzen, 2005). Daarnaast hebben zij moeite met het scheiden van hoofd- en bijzaken (Kleinert et al., 2009). Daarom is het belangrijk rekening te houden met de volgende aspecten:

- Sluit aan bij de belevingswereld van de doelgroep;
- Hanteer veel structuur;

- Vereenvoudig, doseer en orden de oefenstof in een training;
- Leren door doen en ervaren.

4. Betrekken van het sociale netwerk

De doelgroep (jong)volwassenen met een LVB heeft vaak gedurende het gehele leven behoefte aan ondersteuning, bijvoorbeeld op het gebied van financiën. Om een interventie (lees budgettraining) een zo groot mogelijk effect te laten hebben, is het van belang ouders en andere belangrijke personen op de hoogte te brengen van de mogelijkheden en beperkingen van de jongvolwassene.

Uit het onderzoek 'AanZet met geld' (Havens et al., 2018) komt naar voren dat bekendheid van ondersteunende organisaties bij vragen over inkomen, financiën en formulieren onder (jong)volwassenen met een LVB laag is. Het sociale netwerk zou dan ook benut kunnen worden om de doelgroep bekend te maken met ondersteunende organisaties.

5. Aandacht voor het vasthouden en generaliseren van het geleerde

Om het geleerde te laten beklijven en te generaliseren naar andere situaties en omgevingen, is het betrekken van het sociale netwerk van de jongvolwassene met een LVB belangrijk (De Koning & Collin, 2007; Orobio de Castro et al., 2008). Onderhoud daarom vanaf het begin contact over de interventie met de ouders en andere belangrijke personen.

6. Veilige en positieve leeromgeving

Veel (jong)volwassenen met een LVB hebben een negatief zelfbeeld. Ze hebben vaak te horen gekregen en gemerkt wat ze allemaal niet goed doen. Als iemand merkt dat iets wel lukt, zal dit naar verwachting leiden tot meer zelfvertrouwen en zelfwaardering en vervolgens tot meer eigen motivatie om te leren (Theeboom, De Knop, & Weiss, 1995). De rol van de trainer is hierin zeer belangrijk:

- Motiveer en vergroot het zelfvertrouwen;
- Creëer een veilige en positieve leeromgeving.

Indien met bovenstaande zes aspecten rekening gehouden wordt bij het ontwikkelen en geven van de budgettraining, dan is de kans op een positief leereffect het grootst. In hoofdstuk 4 zullen nu de resultaten van de effectmeting besproken worden. Deze resultaten worden ondersteund door de resultaten uit de interviews.

HOOFDSTUK 4

EFFECTIVITEIT BUDGETTRAINING

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de vragenlijsten besproken, ondersteund door de resultaten uit de interviews. Besproken worden de achtergrondkenmerken, de mate van motivatie, het hebben van schulden, het netwerk, hulp vragen bij geldproblemen, competenties die de mate van financiële zelfredzaamheid beïnvloeden en de ervaren schaarste. Tot slot zijn er nog een aantal kennisvragen gesteld. De vragenlijsten bestonden uit gesloten vragen. Dit betekent dat er altijd meerdere antwoord-opties werden gegeven waaruit de deelnemers konden kiezen. Deelnemers konden alleen zelf een antwoord invullen als er een antwoordoptie was met 'anders, namelijk...'.

4.1 Opmerkingen vooraf

De vragenlijst is afgenomen onder de deelnemers van de budgettraining en is door BureauTaal voor afname hertaald naar Nederlands op B1-niveau. In totaal hebben 72 deelnemers de T0-vragenlijst ingevuld. 32 van hen hebben ook de T1-vragenlijst ingevuld. Dit verschil in aantal kan als volgt worden verklaard:

- Een aantal deelnemers is halverwege de training gestopt en heeft daarmee enkel de T0-vragenlijst ingevuld.
- Bij twee trainingen is de T1-vragenlijst niet meer afgenomen omdat de T1-vragenlijst buiten de onderzoeksperiode viel.

In de beschrijving van de resultaten wordt onderscheid gemaakt tussen beschrijvende en toetsende analyses:

- Bij beschrijvende analyses kijken we naar de resultaten van alle 72 deelnemers. Dit gaat over zaken waarvan we verwachten dat ze niet door de training worden beïnvloed. Dit gaat bijvoorbeeld om de woonsituatie van de deelnemer en de motivatie van de deelnemer om deel te nemen aan de training.
- Bij toetsende analyses kijken we naar de resultaten van de 32 deelnemers die beide vragenlijsten hebben ingevuld. Dit gaat over zaken die door de training veranderd zouden kunnen zijn. Bijvoorbeeld: kennisvragen over inkomsten en uitgaven. Om te onderzoeken of de effecten van de budgettraining verschillen tussen deelnemers, hebben we bij de toetsende analyses de deelnemers onderverdeeld in subgroepen. Er is daarbij onderscheid gemaakt tussen deelnemers met verschillende woonsituaties (alleenstaand versus niet-alleenstaand) en de schuldensituatie van de deelnemer (Wel schulden versus Geen schulden versus Weet het niet)⁴. Indien er belangrijke significante verschillen optraden tussen verschillende subdoelgroepen, dan zijn deze in de rapportage opgenomen.

Tot slot zijn waar mogelijk de resultaten uit de vragenlijst aangevuld met de bevindingen uit de interviews om zo verdieping te geven aan de resultaten uit de vragenlijst.

---

⁴ We hebben ons beperkt tot enkel deze twee splitsingen omdat bij andere achtergrondkenmerken een splitsing tot ongelijke groepen leidt (waarbij één van de groepen te klein is) en een betrouwbare analyse dan niet mogelijk is. We hebben niet gesplitst op geslacht omdat we geen verschillen verwachten tussen mannen en vrouwen wat betreft het effect van een budgettraining.

4.2 Achtergrondkenmerken

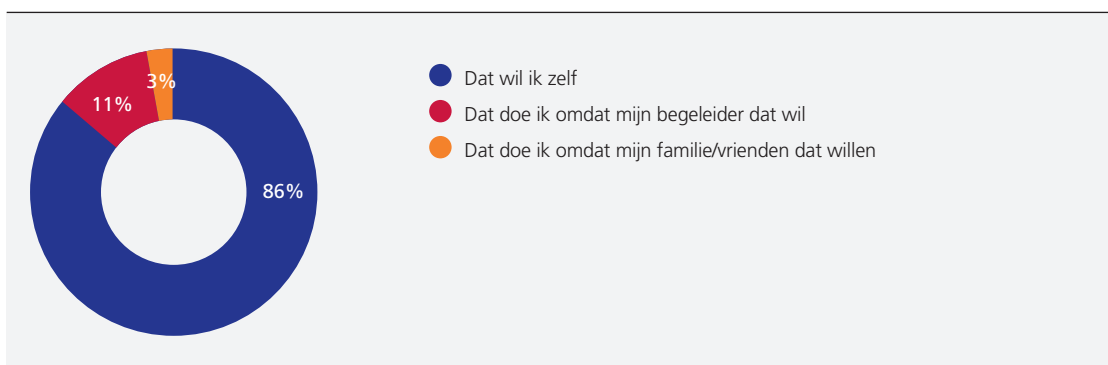
Iets meer dan de helft van alle deelnemers (57%) is man, en de rest (43%) is vrouw. De jongste deelnemer is 18 jaar en de oudste deelnemer 65 jaar. De gemiddelde leeftijd is 40 jaar (SD=14,5). Iets minder dan de helft van de deelnemers woont alleen (44%) en de rest woont met bijvoorbeeld een partner of familielid. Tot slot is ongeveer een kwart van de deelnemers jonger dan 30 jaar (jongvolwassen). Omdat slechts een klein deel van de deelnemers jongvolwassene is, is het niet mogelijk om de resultaten uit de vragenlijsten voor jongvolwassenen los te bekijken. In Bijlage 3 is het complete overzicht van de achtergrondkenmerken van de deelnemers opgenomen.

4.3 Motivatie

Deelnemers kregen bij de T0-vragenlijst de vraag 'Waarom doe je mee aan de budgettraining?' voorgelegd. De antwoorden op deze vraag staan in Figuur 1 weergegeven. Achter het percentage in de tabel staat tussen haakjes het aantal deelnemers vermeld.

Figuur 1:

Waarom doe je mee aan de budgettraining? (n=72)

Bij de grote meerderheid van de deelnemers (86%) is er sprake van interne motivatie (het antwoord: 'dat wil ik zelf'). De twee deelnemers die aangaven deel te nemen aan de training omdat familie of vrienden dat willen, waren op het moment van invullen van de vragenlijst 18 en 19 jaar oud. De groep die het antwoord 'dat doe ik omdat mijn begeleider dat wil' heeft aangekruist, is qua leeftijd meer divers: tussen de 32 en 52 jaar oud. De man/vrouw verdeling is gelijk.

In Tabel 1 staat weergegeven wat deelnemers aangaven te willen leren bij de start van de training (T0-vragenlijst).

Tabel 1:

Wat wil je leren in de budgettraining? (n=72)

	Percentage (n)
Ik wil leren om goed met geld om te gaan	68% (48)
Ik wil weten hoe ik mijn post en geldzaken kan bijhouden	35% (25)
Ik wil weten waar ik naar toe kan als ik vragen heb over geld	30% (21)
Ik wil mijn eigen geld beheren want nu doet iemand anders dat (bijvoorbeeld mijn bewindvoerder)	23% (16)
Ik wil iets anders leren (open antwoord)	20% (14)

De resultaten laten zien dat ongeveer tweederde van de deelnemers vooral beter willen leren omgaan met geld. Veertien deelnemers hebben aangegeven dat ze iets anders willen leren (open antwoord). Hieronder volgt een overzicht van de open antwoorden:

- Sparen (n=3)
- Nee leren zeggen (n=2)
- Digitale betalingen (n=2)
- Bewuster omgaan met geld (n=1)
- Boekhouding (n=1)
- Hoe kan je uitgaven en inkomsten in balans zijn (n=1)
- Tips om beter mijn geld te beheren (n=1)
- Ik wil leren hoe beter als wat ik nu weet (n=1)
- Zelfstandig worden (n=1)

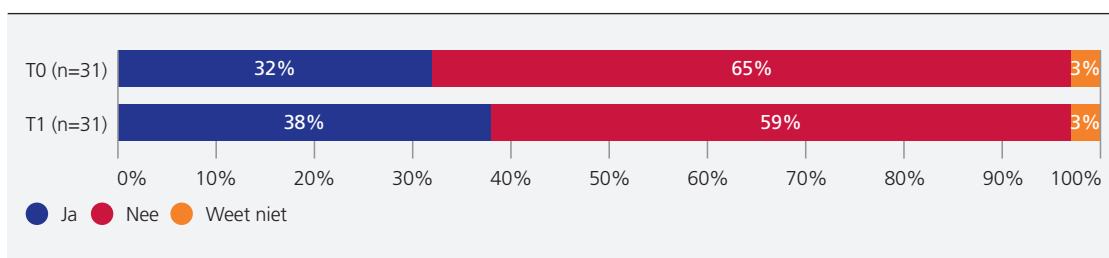
Tijdens de interviews met de deelnemers werd duidelijk dat deelnemers willen leren hoe ze minder geld kunnen uitgeven zodat ze beter kunnen sparen. Dit komt overeen met de antwoorden die gegeven zijn bij de bovenstaande open antwoordcategorie van de T0-vragenlijst.

Interessant is dat vooral de deelnemers die zeggen geen schulden te hebben (zie paragraaf 4.4) het antwoord 'ik wil leren om goed met geld om te gaan' aankruisten (85% van de deelnemers zonder schulden kruiste dit aan). Bij deelnemers met schulden is het aantal dat dit antwoord aankruiste slechts 50%. Het lijkt er dus op dat deelnemers met schulden hun eigen financiële vaardigheden te rooskleurig inschatten. Doordat het echter om relatief kleine groepen gaat, kunnen we geen betrouwbare conclusies verbinden aan deze cijfers. Daarvoor is aanvullend onderzoek nodig.

4.4 Schulden

Deelnemers hebben een aantal vragen over schulden gekregen. De eerste vraag hierover was: 'Heb je schulden?'. In Figuur 2 staan de antwoorden van de deelnemers op deze vraag weergegeven.

Figuur 2:
Heb je schulden? (n=31)⁵

Tijdens de nulmeting had 32% van deze deelnemers een schuld, bij de éénmeting gold dit voor 38%⁶. Het verschil is niet significant en hier kan dus geen conclusie over getrokken worden; het betreft slechts een verschil van twee deelnemers. Het zou kunnen dat deze twee deelnemers tussen de T0-vragenlijst en de T1-vragenlijst schulden gemaakt hebben of dat ze na de training beter begrepen wat schulden zijn.

⁵ Eén respondent heeft deze vraag op de T0 vragenlijst overgeslagen.

⁶ Qua antwoorden wijkt deze groep niet af van de deelnemers die de T1-vragenlijst niet hebben ingevuld. Bij die groep zei namelijk 32% van de deelnemers een schuld te hebben op de T0-vragenlijst.

Deelnemers gaven op T0 aan voornamelijk schulden te hebben bij de Belastingdienst (52,5%) en bij de zorgverzekeraar (43%). Ook kwamen schulden bij familie en vrienden relatief vaak voor (33% van de deelnemers noemde dit bij T0).

4.5 Netwerk / hulp bij geldzaken

Eén van de belangrijke doelen van de training is de deelnemer bewust te maken van het eigen netwerk en informatie te geven over de verschillende instanties waar hij/zij terecht kan met vragen over financiële zaken. In Tabel 2 zien we of en naar wie deelnemers toestappen als ze vragen hebben over geldzaken. Omdat deelnemers meerdere antwoorden konden aankruisen, telt het totaal op tot meer dan 100%.

Tabel 2:

Als je vragen hebt over geld, aan wie stel je ze dan?

		T0 (n=32)	T1 (n=32)
Hulp: informeel	Familie	50%	48%
	Mijn partner	16%	19%
	Vrienden/kennissen	13%	16%
Hulp: formeel	Bewindvoerder	22%	10%
	Een professionele begeleider	9%	16%
	Een plek waar je naar toe kunt als je vragen hebt over geldzaken	3%	7%
Hulp: anders	Vrijwilliger	3%	3%
	Iemand die alles met mijn geld regelt	6%	10%
	Iemand anders	6%	10%
Geen hulp	Ik kijk op internet	22%	19%
	Niemand (exclusief)	6%	10%

Wel hulp

Deelnemers aan de training maken vaker gebruik van hulp in de informele sfeer dan hulp in de formele sfeer. Zo zei ongeveer de helft van de deelnemers die beide vragenlijsten had ingevuld naar (onder andere) familie te gaan bij vragen over geld (50% van de deelnemers bij T0 en 48% op T1). Ongeveer 1 op de 3 deelnemers zoekt hulp bij een professional⁷. Dit percentage is hetzelfde voor zowel de T0- als de T1-meting. Wel is er een verschuiving binnen de formele hulp categorie: op de T0-vragenlijsten werd de bewindvoerder het vaakst genoemd, op de T1-vragenlijst de professionele begeleider. Het is onduidelijk waar deze verschuiving door wordt veroorzaakt. Het is mogelijk dat deelnemers het begrip bewindvoerder tijdens het invullen van de T0-vragenlijst niet goed begrepen. Tot slot maakt 1 op de 5 deelnemers gebruik van het internet bij vragen over geldzaken. In bijna alle gevallen gaat het om deelnemers die ook hulp uit de informele sfeer krijgen.

Geen hulp

Ongeveer 1 op de 10 deelnemers gaf zowel voorafgaand aan de training als achteraf aan, zijn/haar vragen over geld aan niemand te stellen.

⁷ Wanneer we corrigeren voor dubbele antwoorden.

4.6 Financiële zelfredzaamheid

Om de financiële zelfredzaamheid van deelnemers voor en na de training te meten hebben we de deelnemers enkele stellingen voorgelegd. De stellingen zijn afkomstig uit Mesis⁸ en meten twee verschillende concepten: (1) het financiële gedrag van de deelnemer en (2) de overtuigingen die deelnemers hebben over het hebben van financiële problemen in het leven.

Een voorbeeld van een stelling die het financiële gedrag meet:

'Ik bewaar alle belangrijke informatie in mappen in de kast of op de computer (belangrijke informatie is papieren over bijvoorbeeld huur, energie, verzekeringen en bankafschriften.'

De antwoordopties bij deze stelling zijn:

nee, nooit - nee, meestal niet - soms wel, soms niet - ja, meestal wel - ja, altijd

Een voorbeeld van een stelling die de overtuigingen meet:

'Ik moet wel schulden maken. Anders kan ik geen leuke dingen doen.'

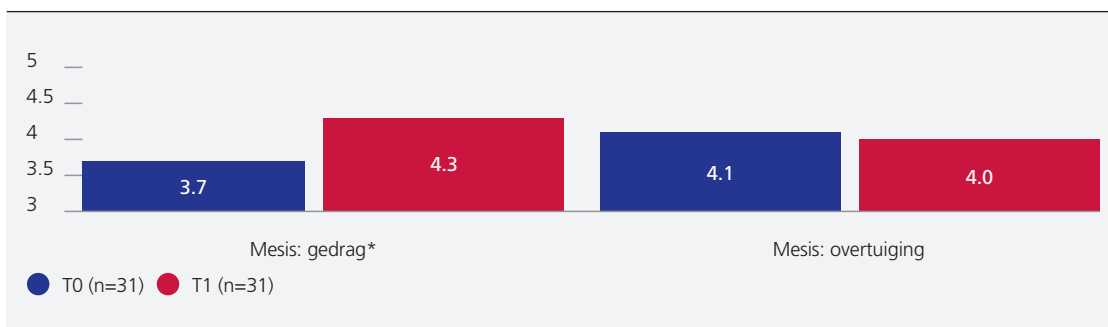
De antwoordopties bij deze stelling zijn:

helemaal eens – eens – beetje eens, beetje oneens – oneens – helemaal oneens.

In Figuur 3 staan de antwoorden van deelnemers op beide concepten van Mesis weergegeven. De twee rechterbalken gaan over de stellingen die het concept 'overtuiging' meten. De twee linkerbalken gaan over de stellingen van het concept 'financiële gedrag'. Op de y-as is de gemiddelde score van de deelnemers op de stellingen van het bijbehorende concept weergegeven⁹. Hoe hoger de score, hoe financieel zelfredzamer de deelnemer is.

Figuur 3:

Gemiddelde scores op de twee concepten van Mesis, op T0 en T1 (n=31)¹⁰

* p < .05

⁸ Mesis is een screeningsinstrument dat wordt gebruikt in de schuldhulpverlening. Het is ontwikkeld door Regioplan en Social Force en is gevalideerd door het Nibud.

⁹ Doordat alle stellingen vijf antwoordopties hebben, ligt het gemiddelde tussen de 1 en 5.

¹⁰ De T0-scores van deelnemers die alleen de T0-vragenlijst hebben ingevuld wijken niet af van de T0-scores van deelnemers die beide vragenlijsten hebben ingevuld.

Financieel gedrag: significante verschillen

Deelnemers scoren na het volgen van de budgettraining significant hoger op de stellingen die financieel gedrag meten. Wanneer we kijken op het niveau van losse stellingen (zie Bijlage 4), zien we dat het significante verschil wordt veroorzaakt door twee stellingen: *“Kun je met geld omgaan”* en *“Ik houd bij waar ik mijn geld aan uitgeef, ik schrijf het op of heb een schema op de computer”*. In beide gevallen beantwoordden deelnemers deze twee stellingen significant vaker bevestigend op de T1-vragenlijst dan op de T0-vragenlijst. Het lijkt er dus op dat de deelnemers (direct) na het volgen van de budgettraining het gevoel hebben beter met geld om te kunnen gaan en ook beter de uitgaven bij te kunnen houden. Dit komt overeen met wat deelnemers benoemen tijdens de T1-interviews. Zo zei één deelnemer dat hij na het volgen van de budgettraining veel bewuster boodschappen deed. Hij zou vooral bepaalde aanbiedingen die niet nuttig waren links laten liggen. Een andere deelnemer gaf aan dat zij door de training veel beter wist wat inkomsten en uitgaven waren en hoe je daar een goed overzicht van kon maken door middel van het kasboek. Daarover zegt deze deelnemer het volgende:

“Ik heb geleerd dat ik de bonnetjes kan bijhouden. Ik heb daar nu een administratie-map voor. Dat is handig. Ik denk dat ik dat ook later ga gebruiken.”

Overtuiging: geen verschillen

Deelnemers scoren gemiddeld een 4,1 (SD=0,8) op de overtuigingsschaal in de T0-vragenlijst en een 4,0 (SD=0,9) op de overtuigingsschaal in de T1-vragenlijst. Een gemiddelde score van 4,0 betekent dat de deelnemers het gemiddeld genomen 'oneens' zijn met stellingen als 'Ik moet wel schulden maken. Anders kan ik geen leuke dingen doen.' Doordat de schaalscores op T0 en T1 dicht bij elkaar liggen, kunnen we concluderen dat het volgen van de budgettraining geen directe invloed heeft op de overtuigingen die deelnemers hebben over het hebben van schulden in het leven. In Bijlage 4 staan de antwoorden van de deelnemers op de losse stellingen weergegeven.

4.7 Schaarste

Uit onderzoek (Mullainathan & Shafir, 2014) blijkt dat mensen die rond moeten komen van een klein budget constant bezig zijn met vragen als 'Hoe moet ik mijn rekeningen betalen?' en 'Waar haal ik het geld vandaan om de rest van de week te kunnen eten?' Dergelijke vragen nemen cognitieve capaciteit beslag. Er ontstaat zogenoemd 'schaarste' waardoor er minder mentale capaciteit overblijft voor andere zaken. Door middel van vijf stellingen hebben we gekeken of deelname aan de budgettraining deze ervaren schaarste vermindert. De vijf stellingen zijn afkomstig uit de Psychological Inventory of Financial Scarcity (PIFS) schaal (van der Werf, van Dijk, & van Dillen, 2017).

Een voorbeeldvraag van de PIFS schaal is:

'Ik vraag me de hele tijd af ik wel genoeg geld heb'.

De antwoordopties bij deze stelling zijn:

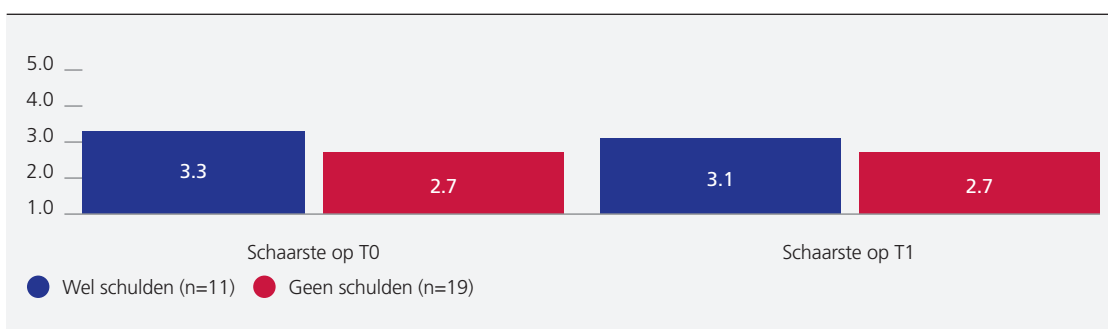
ja, altijd – ja, meestal wel – soms wel, soms niet – nee, meestal niet – nee, nooit.

PIFS resultaten

Er zijn geen verschillen tussen de antwoorden van deelnemers op de PIFS schaal tijdens de nulmeting en de antwoorden van deelnemers op de éénmeting. De gemiddelde PIFS-score van de deelnemers is 3,1 op beide meetmomenten. Dit betekent dat de deelnemers het gemiddeld genomen 'soms wel en soms niet eens' zijn met stellingen als 'ik vraag me de hele tijd af ik wel genoeg geld heb'. De budgettraining blijkt dus geen effect te hebben op de ervaring van (financiële) schaarste. Wel zien we verschillen tussen de groep deelnemers met en zonder schulden. Zie ook Figuur 4.

Figuur 4:

Gemiddelde PIFS-scores op de T0- en T1-vragenlijsten voor deelnemers met en zonder schulden (n=29)¹¹

Deelnemers met schulden ervaren significant meer financiële schaarste in de T0-vragenlijst (gemiddelde PIFS score = 3,3) dan deelnemers zonder schulden (gemiddelde PIFS score = 2,7). Het volgen van de budgettraining zorgt er echter niet voor dat de ervaren schaarste minder wordt.

4.8 Kennisvragen

4.8.1 Inkomsten en uitgaven

Om te toetsen in hoeverre de budgettraining bijdraagt aan kennis over inkomsten en uitgaven, kregen deelnemers een matrix met daarin zes hypothetische inkomsten/ uitgaven te zien:

- Salaris €1550,45
- Reiskosten €135,30
- Internet en telefoon €43,65
- Zorgtoeslag €60,65
- Huur €560,00
- Boodschappen €150,00

Bij alle termen moesten deelnemers aangeven of het om 'inkomsten' of 'uitgaven' ging. Ze konden ook kiezen voor de optie 'weet ik niet'. Om het effect van de budgettraining op deze kennis te toetsen, hebben we voor elke deelnemer gekeken hoeveel vragen ze in totaal goed hebben beantwoord bij zowel de T0- als de T1-meting. Daarbij werd het antwoord 'weet ik niet' als fout antwoord geteld.

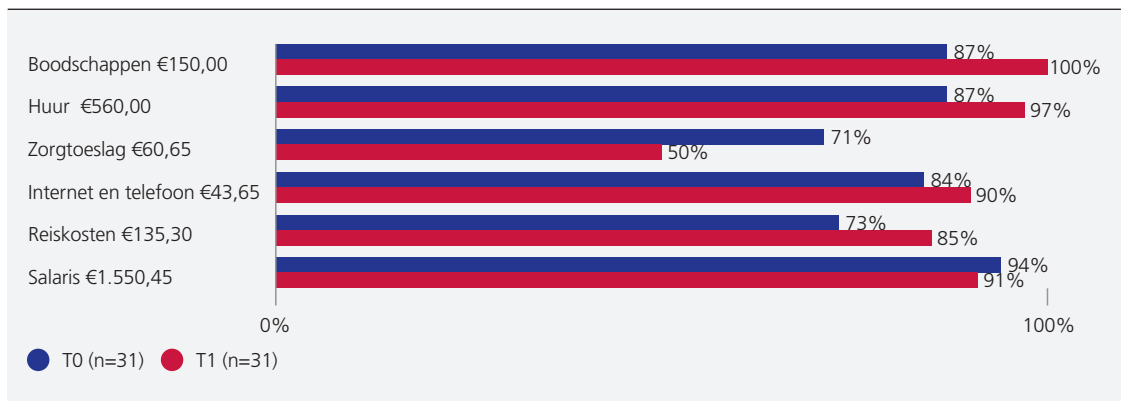
¹¹ Twee deelnemers zijn niet meegenomen in deze analyse: één respondent heeft niet alle vragen van de PIFS op T1 ingevuld en bij één deelnemers is niet duidelijk of hij/zij schulden heeft.

Resultaten inkomsten en uitgaven

Wanneer we naar het totaal aantal goede antwoorden kijken, zien we geen verschillen op beide meetmomenten. Op de T0-vragenlijst hebben deelnemers gemiddeld 4,8 van de 6 vragen goed, op de T1-vragenlijst hebben deelnemers gemiddeld 4,7 van de 6 vragen goed. Het ontbreken van een verschil kan mogelijk verklaard worden door een zogenoemd plafond effect. Hiermee wordt bedoeld dat het effect van de budgettraining niet aan te tonen is, omdat deelnemers op de T0-vragenlijst al veel antwoorden goed hebben.

Figuur 5:

Percentage deelnemers dat de afzonderlijke stelling goed heeft, op T0 en T1 (n=31)

Wanneer we de antwoorden op de afzonderlijke stellingen bekijken, zien we dat alleen de zorgtoeslag een struikelblok is voor de deelnemers aan de training (zie Figuur 5). Slechts de helft (50%) van de deelnemers weet na het volgen van de budgettraining dat de zorgtoeslag een inkomstenbron is. Opmerkelijk is echter dat het percentage dat een juist antwoord weet te geven op de zorgtoeslagvraag op de T1-vragenlijst lager is dan het percentage op de T0-vragenlijst. Met andere woorden, het lijkt erop dat de budgettraining ervoor zorgt dat deelnemers meer in de war zijn over de zorgtoeslag als inkomsten-bron. Dit is zorgwekkend omdat de zorgtoeslag een belangrijke inkomstenbron is voor deelnemers met een beperkt budget (een groot deel van deze doelgroep).

4.8.2 Belangrijke post

Tot slot is er gekeken of de deelnemers na het volgen van de training beter in staat waren om onderscheid te maken tussen belangrijke en onbelangrijke post. Deelnemers kregen tijdens zowel de nul- als éénmeting 5 afbeeldingen van mogelijke post te zien. Bijvoorbeeld een afbeelding van een acceptgiro en een afbeelding van reclame:

Bij elke afbeelding moesten deelnemers zeggen of deze post wel of niet belangrijk was om direct te lezen. De antwoordopties waren: (1) belangrijk om direct te lezen, (2) niet belangrijk om direct te lezen, (3) weet ik niet. Er is vergeleken hoeveel antwoorden deelnemers goed hadden op T0 en T1. Het antwoord 'weet ik niet' is als fout antwoord meegeteld.

Resultaten belangrijke post

Gemiddeld gaven deelnemers bij 3,7 van de 5 afbeeldingen het goede antwoord bij de T0-vragenlijst en bij 4,3 van de 5 afbeeldingen het goede antwoord bij de T1-vragenlijst. Dit verschil in aantal goede antwoorden is statistisch significant ($p=.01$).

SAMENVATTING VRAGENLIJST RESULTATEN

Achtergrond

De meeste deelnemers wonen alleen (40%) of samen met ouders en/of verzorgers (19%). Het merendeel van de respondenten heeft een interne motivatie om deel te nemen aan de budgettraining (87%). Twee derde van de deelnemers geeft het willen leren om goed met geld om te gaan als (één van de) reden(en) om deel te nemen aan de budgettraining. Ongeveer een kwart van de deelnemers is 30 jaar of jonger op moment van het invullen van de T0 enquête.

Netwerk / professionele hulp

De budgettraining lijkt geen invloed te hebben op de mate waarin hulp wordt gevraagd en waar men om hulp vraagt (formele of informele sfeer). De meeste deelnemers zochten hulp in de informele sfeer bij vragen over geldzaken. Een kleine groep zocht hulp bij een professional. Ongeveer 10% van de deelnemers zei geen enkele vorm van hulp in te schakelen. Vanwege de kleine steekproef was het niet mogelijk om uit te zoeken of deze groep een bepaald 'type' deelnemer is.

Mesis

De budgettraining lijkt een effect te hebben op het financiële gedrag en vaardigheden van de deelnemers, maar niet op de overtuigingen die zij hebben over geldzaken en het hebben van schulden. Deelnemers geven na de training aan beter met hun geld om te kunnen gaan en beter bij te houden waar ze hun geld aan uitgeven.

Schaarste

De budgettraining lijkt geen invloed te hebben op de ervaren schaarste van de deelnemers. Wel zijn deelnemers met schulden het significant vaker eens met de stelling 'ik heb vaak te weinig geld' dan deelnemers zonder schulden.

Zorgtoeslag

Relatief veel deelnemers weten na het volgen van de training (nog) niet dat de zorgtoeslag 'inkomsten' zijn.

Belangrijke versus onbelangrijke post

De deelnemers lijken na het volgen van de budgettraining beter te weten wat belangrijke en onbelangrijke post is.

HOOFDSTUK 5

METHODIEKBESCHRIJVING

In paragraaf 5.1 van dit hoofdstuk worden de algemeen werkzame bestanddelen beschreven. De resultaten uit alle observaties zijn teruggebracht tot meer algemeen werkzame bestanddelen voor het trainen van de gehele LVB doelgroep. Vervolgens worden in paragraaf 5.2 de algemene aandachtspunten en mogelijke oplossingen hiervoor beschreven. Hiertoe zijn de specifieke aandachtspunten uit alle trainingen samengevoegd tot meer overkoepelende inzichten. Vervolgens is er een focusgroep gehouden met de trainers waarin de werkzame bestanddelen en de aandachtspunten zijn besproken en gezamenlijk gezocht is naar oplossingen voor de aandachtspunten.

In Bijlage 5 is een methodisch werkplan beschreven waarin per training naast de verschillende onderdelen van de training ook de werkzame bestanddelen en aandachtspunten per losse training zijn opgenomen.

5.1 Algemeen werkzame bestanddelen

Hieronder worden de algemene werkzame bestanddelen besproken. Deze zijn geobserveerd in één of meerdere trainingen.

Thema	Algemeen werkzame bestanddelen
Trainers	<ul style="list-style-type: none"> • Rustige benadering van de cursisten. • De tijd nemen voor vragen zodat er duidelijke antwoorden gegeven kunnen worden. • Afwijken van het standaardprogramma als de groep hierom 'vraagt'. Bijvoorbeeld door een bepaald onderwerp dat niet wordt begrepen vaker terug te laten komen in meerdere trainingen. Andere onderdelen worden dan bijvoorbeeld overgeslagen. • Elementen van motiverende gespreksvoering worden toegepast. Trainers geven de deelnemers complimenten en bekrachtigen goed gedrag. • Trainers luisteren, vatten samen en vragen door (LSD). Hierdoor lijkt goed begrip verkregen te worden over verschillende situaties.
Middelen	<ul style="list-style-type: none"> • Visuele middelen lijken aan te sluiten bij de doelgroep. Hierbij valt te denken aan bijvoorbeeld filmpjes, een quiz met antwoordkaartjes of kaarten met afbeeldingen erop. • Korte teksten gebruiken in makkelijk taalgebruik.
Didactische voorwaarden	<ul style="list-style-type: none"> • Praktisch aan de slag gaan. Leren door te doen. Oefeningen waarin deelnemers zelf aan de slag gaan, lijken goed te werken bij deze doelgroep. Denk hierbij aan praktisch uitvoerbare opdrachten als het invullen van bijvoorbeeld een kasboek of het doen van rollenspellen. Wanneer bijvoorbeeld het (eigen) budgetplan klassikaal besproken is in de les, dan lijkt dit grote toegevoegde waarde te hebben. • Concreet maken van informatie. Bijvoorbeeld concreet maken wie je kan helpen met het oefenen met financiën en het maken van een budgetplan. • Van en met elkaar leren. Deelnemers lijken het prettig te vinden om van en met elkaar te leren in een groep. Leren door het uitwisselen van ervaringen met medecursisten wordt als prettig gezien. • Kleine groepen. Een kleine groep van ongeveer 4-6 personen wordt als prettig ervaren. Er is dan voldoende ruimte voor persoonlijke aandacht en vragen.

Thema	Algemeen werkzame bestanddelen
Effect op deelnemers	<ul style="list-style-type: none"> • Deelnemers hebben een positieve houding. Het lijkt er op dat ze voldoende leergierig zijn. • Deelnemers voelen zich vrij genoeg om vragen te stellen.

5.2 Algemene aandachtspunten en oplossingen

Hieronder worden de algemene aandachtspunten en oplossingen besproken. Dit zijn aandachtspunten die in één of meerdere trainingen geobserveerd zijn. De huidige oplossingen zijn de manieren waarop enkele trainers nu omgaan met de aandachtspunten. Deze zijn besproken in de focusgroep en zijn niet geobserveerd. In de kolom aanbevelingen voor de toekomst staan oplossingen voor de aandachtspunten die tot nu toe nog niet door de trainers zijn toegepast in de trainingen.

Thema	Aandachtspunt	Huidige oplossingen trainers	Aanbevelingen voor de toekomst
Tijd	<ul style="list-style-type: none"> • Door tijdgebrek komt niet altijd alles aan bod of wordt er veel in korte tijd behandeld of uitgelegd (oefeningen / huiswerk). Het gevoel van haast om alles te behandelen lijkt zichtbaar te zijn. 	<ul style="list-style-type: none"> • Onderdelen overslaan zodat belangrijke zaken herhaald kunnen worden zodat deze beklijven. Daarin is het belangrijk om prioriteiten te stellen. Bijvoorbeeld door een onderdeel in meerdere trainingen terug te laten komen en te herhalen. Noot: overzicht in inkomsten en uitgaven en wie je kan ondersteunen bij je financiële vragen worden nooit overgeslagen, dat is de kern van de training. • Themabijeenkomst (5de) gebruiken om de drie belangrijkste onderwerpen van de training te herhalen, indien een trainer vindt dat daar nog onvoldoende aandacht aan is besteed (herhaling is immers belangrijk bij doelgroep). 	
Uitleg en informatie	<ul style="list-style-type: none"> • Oefeningen of informatie worden niet altijd duidelijk uitgelegd of heel concreet gemaakt. Bijvoorbeeld: <i>'A4 met inkomsten er op' of 'een inboedel is belangrijk bij waardevolle spullen, maar wat zijn waardevolle spullen?'</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • Voor- en/of nabespreking tussen trainers die de training samen geven. Wat kan de volgende keer beter aangepakt worden? 	<ul style="list-style-type: none"> • Belangrijk om intervisies te houden om elkaar scherp te houden. Bijvoorbeeld jaarlijkse trainersbijeenkomsten voor de inhoud en 3 x per jaar intervisie over trainersvaardigheden. • Elkaars lessen observeren en feedback geven aan elkaar. • Trainers hebben vaak een agogische achtergrond en geven de training momenteel vaak intuïtief. Het volgen van een praktijkgerichte training didactische vaardigheden zou van toegevoegde waarde kunnen zijn.

Thema	Aandachtspunt	Huidige oplossingen trainers	Aanbevelingen voor de toekomst
	<ul style="list-style-type: none"> • Er wordt veel informatie gezonden. Soms is er een dun onderscheid tussen training en voorlichting. Vraag is in hoeverre deze informatie beklijft. 		<ul style="list-style-type: none"> • Meer met actieve (praktische) opdrachten aan de slag. Rollenspellen en filmpjes lijken goed te werken. Eventueel zelf wat filmpjes opnemen met een acteur of ervaringsdeskundige?
	<ul style="list-style-type: none"> • Just in time. De informatie wordt niet altijd gegeven op het moment dat de deelnemers er meteen concreet mee aan de slag kunnen. 		<ul style="list-style-type: none"> • Goed kijken naar de (chronologische) opbouw van de bijeenkomsten. Zo komt bijvoorbeeld onderdeel 'uitgaven' pas later aan de orde terwijl cursisten bij de tweede bijeenkomst al met het kasboek aan de slag gaan.
	<ul style="list-style-type: none"> • Er worden veel A4-tjes uitgedeeld met informatie. Het is onduidelijk wat men hiermee doet en of het toegevoegde waarde heeft. 	<ul style="list-style-type: none"> • De inhoud en vorm van de A4-tjes goed doornemen met collega trainers. • Alleen A4-tjes uitdelen wanneer de inhoud ervan ook daadwerkelijk is besproken in de les (daarmee is het vooral naslagwerk). 	<ul style="list-style-type: none"> • Deelnemers krijgen bij de start van de training een map met tabbladen. Samen met de deelnemer bespreken waar in de map ze de A4-tjes kwijt kunnen en dit ook gelijk doen (zorg voor een perforator op tafel etc.) Dan zijn gelijk alle papieren netjes gearhiveerd.
Trainers	<ul style="list-style-type: none"> • Relatief weinig feedback aan de deelnemers. Bijvoorbeeld: makkelijk omgaan met niet afgemaakt huiswerk. Sommige bijeenkomsten zijn (erg) rumoerig. Hierop wordt niet of nauwelijks ingegrepen. 	<ul style="list-style-type: none"> • Na de les of in de pauze even stilstaan bij de deelnemers waarom het huiswerk niet gemaakt is. In sommige gevallen wordt het niet begrepen of is het huiswerk te hoog gegrepen. 	<ul style="list-style-type: none"> • Belangrijk om balans te blijven behouden tussen het niet verplichte karakter van de training (zodat deelnemers niet afhaken) en een te grote mate van vrijblijvendheid. Onderzoeken hoe motiverende gespreksvoering hier ingezet kan worden.
	<ul style="list-style-type: none"> • De meer stille deelnemers komen weinig / niet aan bod. Onduidelijk of zij alles begrijpen. Soms komt dit ook doordat de trainer vermoedt dat de cursist het niet snapt en hem/haar geen pijnlijk moment wil bezorgen. 		<ul style="list-style-type: none"> • Trachten deelname van alle individuen te promoten waarbij rekening wordt gehouden met ieders mogelijkheden. Hierdoor moeten er mogelijk verschillende werkvormen worden gekozen.
Deelnemers	<ul style="list-style-type: none"> • Relatief weinig interactie binnen groep. Interactie wordt vaak geïnitieerd door de trainers. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sommige deelnemers missen duidelijk sociale vaardigheden. Dat kun je niet direct veranderen (eventueel tip geven over training sociale vaardigheden). Het is belangrijk dat de trainers hun trainersvaardigheden inzetten om iedereen te betrekken. Dit kan ook na de training individueel zijn. 	<ul style="list-style-type: none"> • Trachten naar de mogelijkheden van de deelnemers interactie in de groep te creëren. Bijvoorbeeld door het stellen van prikkelende vragen. Hierbij deelnemers nooit 'overvragen' in hun sociale vaardigheden.
	<ul style="list-style-type: none"> • Deelnemers hebben vaak de neiging van het onderwerp af te wijken en over kleine aspecten te gaan praten. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vaak is het echter wel mogelijk om interactie te initiëren door aan één persoon een vraag te stellen en dan de rest erop te laten reageren. 	<ul style="list-style-type: none"> • Assertiever optreden als trainer en op een motiverende manier iedereen bij de les houden.

Thema	Aandachtspunt	Huidige oplossingen trainers	Aanbevelingen voor de toekomst
	<ul style="list-style-type: none"> Grote verschillen in het niveau van deelnemers. Bijvoorbeeld: het eigen risico berekenen in het maandelijks budgetplan is voor sommigen goed te begrijpen en voor anderen te hoog gegrepen. 		<ul style="list-style-type: none"> Bij elk onderwerp een toolbox aan werkvormen ontwikkelen die ingezet kunnen worden. Dus meer maatwerk. Welke werkvorm ingezet wordt, hangt dan af van het niveau/grootte van de groep. Intakes doen voorafgaand aan de training. Op deze manier krijg je een beeld van het niveau van de deelnemers en kun je hier als trainer op inspelen. Tijdens een intake kun je ook bespreken wat iemand hoopt te leren.
Overige zaken	<ul style="list-style-type: none"> De leerdoelen die deelnemers opstellen, komen in de rest van de training niet meer terug (behalve in de laatste bijeenkomst). Financiën zijn privé. Soms moet een deelnemer wennen aan het idee dat financiën groepsgewijs worden besproken in de groep. Dat is een angst vooraf. Dit maakt ook dat men hulp het liefst in de directe omgeving zoekt bij familieleden. De vraag over waar deelnemers terecht kunnen voor hun vragen (sociale kaart) is belangrijk maar moeilijk wanneer deelnemers uit andere gemeenten/wijken komen. 		<ul style="list-style-type: none"> Leerdoelen elke les meenemen en ophangen. Hier ook tijdens les 2-5 aandacht aan besteden. Keuzebijeenkomst inrichten aan de hand van leerdoelen. Voorafgaand aan de training bespreken met de deelnemers (bijvoorbeeld tijdens een intakegesprek) dat de financiën besproken gaan worden tijdens de training. Vervolgens vragen aan de deelnemer hoe hij/zij daar tegenover staat. Hierin dus transparant zijn. Wanneer deelnemers in dezelfde wijk/gemeente wonen -> sociale kaart uitdelen + uitstapje naar bijvoorbeeld lokaal spreekuur Wanneer deelnemers NIET in dezelfde wijk/gemeente wonen -> sociale kaart uitdelen per wijk/gemeente en als huiswerkopdracht meegeven om (eventueel in koppels) naar het lokale inloopspreekuur te gaan. De cliëntondersteuning binnen MEE benoemen mochten ze ondersteuning willen bij hun financiën, maar zelf niet weten hoe ze dit moeten organiseren.

HOOFDSTUK 6

CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

In dit hoofdstuk worden de gestelde onderzoeksvragen beantwoord. Om te beginnen wordt besproken wat de ervaren meerwaarde en het effect van de training is. Vervolgens worden aan de hand van de opgestelde methodiekbeschrijving de belangrijkste werkzame bestanddelen op een rijtje gezet. Tot slot worden meer algemene conclusies en aanbevelingen gegeven ten aanzien van werkzame bestanddelen.

Deelvraag 1 & 2:

Welke meerwaarde kennen mensen met een LVB toe aan deelname aan de budgettraining Grip op je Knip en welk effect heeft deelname aan de budgettraining Grip op je Knip op de financiële zelfredzaamheid van mensen met een LVB?

De budgettraining maakt de deelnemers op een aantal vlakken meer financieel zelfredzaam. Men leert goed om te gaan met geld door minder uit te geven en meer te sparen. Aangegeven wordt dat men beter weet wat inkomsten en uitgaven zijn en dat men deze inkomsten en uitgaven ook beter bijhoudt en hier bewuster mee omgaat. Daarnaast vergroot de budgettraining de kennis over het verschil tussen belangrijke en onbelangrijke post. Het is momenteel nog wel onvoldoende duidelijk dat de zorgtoeslag een inkomstenbron is. Dit verdient duidelijk aandacht.

Hulp bij het omgaan met financiën wordt vooral ingeroepen bij vrienden en familie (informele omgeving). Formele (professionele) hulp wordt nauwelijks geraadpleegd. De budgettraining heeft hier ook geen effect op. Hier zou gerichtere focus op gelegd kunnen worden.

Deelnemers aan de budgettraining die schulden hebben ervaren significant meer financiële schaarste dan deelnemers die geen schulden hebben. Het volgen van de budgettraining zorgt er niet voor dat de ervaren schaarste minder wordt. Aan het ervaren van schaarste en het verminderen ervan zou tijdens de training meer aandacht besteed kunnen worden.

Deelvraag 3 & 4:

Waaruit bestaat de methodiek van de budgettraining Grip op je Knip en wat zijn de belangrijkste werkzame bestanddelen in deze budgettraining? En hoe kunnen deze het best beschikbaar gesteld worden voor reeds bestaande vormen van financiële educatie aan mensen met een LVB? Welke meer algemene conclusies kunnen vervolgens getrokken worden ten aanzien van werkzame bestanddelen voor trainings- en begeleidingsactiviteiten gericht op mensen met een licht verstandelijke beperking op basis van het onderzoek naar de budgettraining Grip op je Knip?

De belangrijkste werkzame bestanddelen worden hieronder besproken en inhoudelijk gekoppeld aan de zes richtlijnen van Het Landelijk Kenniscentrum LVB voor het trainen van de LVB doelgroep. Het methodisch werkplan van de verschillende bijeenkomsten dat is opgesteld op basis van observaties, is te vinden in Bijlage 5.

1. Uitgebreidere diagnostiek

De literatuur stelt dat het voorafgaand aan de training achterhalen waarin iemand (minder) goed is, er voor kan zorgen dat de training beter afgestemd kan worden op het individu. Dat wordt momenteel niet gedaan. Ook worden de deelnemers aan de training willekeurig ingedeeld in groepen. Hierbij wordt geen rekening gehouden met verschillen in cognitieve vermogens en het sociaal-emotioneel ontwikkelingsniveau. Dit maakt het afstemmen van de training op de groep deelnemers lastiger.

2. Afstemmen van de communicatie

De communicatie van trainers wordt in grote mate afgestemd op het niveau van hun doelgroep. Trainers benaderen de doelgroep rustig, gebruiken korte zinnen en stellen meestal 1 vraag tegelijk. Ze nemen de tijd en luisteren goed, vatten samen en vragen door om hetgeen gezegd wordt helder te krijgen. Figuurlijk taalgebruik komt nagenoeg niet voor en verbale en non-verbale communicatie sluiten goed op elkaar aan. Daarnaast zijn er elementen van motiverende gespreksvoering zichtbaar zoals het geven van complimenten en het bekrachtigen van goed gedrag.

Het checken op begrip van hetgeen gezegd of uitgelegd wordt, gebeurt in minder mate. Het is dan niet duidelijk of de doelgroep de stof begrepen heeft. Een enkele keer is het gebruik van zinnen opgevallen waarin minder goed werd aangesloten op het taalgebruik van de doelgroep. Bijvoorbeeld door overdrachtelijk of figuurlijk taalgebruik te gebruiken.

3. Concreet maken van de oefenstof

De oefenstof wordt in de meeste gevallen goed concreet gemaakt. Er wordt goed aangesloten bij de belevingswereld van de doelgroep. De onderwerpen sluiten aan bij hetgeen zij willen leren en ook leert de doelgroep vaak door te doen. Zo wordt het maken van bijvoorbeeld een budgetplan daadwerkelijk uitgevoerd en klassikaal besproken. Er wordt veel getraind aan de hand van filmpjes, visuele weergaven en praktische oefeningen waarin de doelgroep bijvoorbeeld rollenspellen doet.

Het zenden van informatie gebeurt relatief vaak. Het lijkt erop dat de trainers hun best doen om de cursisten van zoveel mogelijk informatie te voorzien. De vraag is hoeveel van deze informatie beklijft bij de doelgroep. De doelgroep is niet theoretisch aangelegd. Ook ontstaat soms tijdsnood omdat de oefenstof te veel is om goed te kunnen behandelen. Het lijkt dan soms nodig om af te stappen van het standaard draaiboek. Dit gebeurt momenteel niet in alle gevallen.

4. Betrekken van het sociale netwerk

Volgens de literatuur is het van belang een inschatting te maken van het netwerk van de doelgroep zodat onderzocht kan worden hoe dit netwerk ingezet kan worden. Het netwerk van de doelgroep wordt in kaart gebracht (door middel van de netwerkkring oefening). Aan de wijze waarop het netwerk vervolgens benut kan worden, wordt relatief minder aandacht besteed.

Ook is het volgens de literatuur belangrijk de mogelijkheden tot ondersteuning die binnen de eigen woonomgeving geboden worden, in kaart te brengen. Dit wordt door de trainers gedaan en deze informatie wordt gedeeld met de doelgroep. Het lijkt er echter op dat de doelgroep vooralsnog weinig gebruik maakt van de mogelijkheden tot ondersteuning.

5. Aandacht voor het vasthouden en generaliseren van het geleerde

Voor zover bekend zijn belangrijke personen niet inhoudelijk op de hoogte van de training. Zij spelen naar verwachting dan ook een marginale rol in het generaliseren van het geleerde naar andere situaties. Tijdens de eerste bijeenkomst mogen deelnemers iemand uit hun netwerk meenemen. Het lijkt er op dat dit in de praktijk niet of nauwelijks gebeurt.

6. Veilige en positieve leeromgeving

Trainers creëren over het algemeen een veilige en positieve leeromgeving voor de deelnemers aan de training. Deelnemers vinden het vooraf spannend om in een groep te zijn en te praten over iets persoonlijks als financiën. Gedurende de trainingen is hier meestal niets meer van te merken. Trainers geven waar mogelijk complimenten aan de deelnemers en er is zeker in relatief kleine groepen van 4-6 personen voldoende ruimte voor persoonlijke aandacht en vragen. Ook helpen deelnemers elkaar vaak door het geven van tips en samen groepsgewijs te oefenen. Het uitwisselen van ervaringen vindt men prettig.

Aanbevelingen

Hieronder volgen de aanbevelingen voor de budgettraining 'Grip op je knip' alsmede meer algemene trainingsactiviteiten voor de LVB doelgroep.

- Accepteer dat je de doelgroep niet ALLES kunt meegeven. Behandel onderwerpen op hoofdlijnen en biedt herhaling. Stap bij tijdsnood af van het standaard draaiboek en verminder de oefenstof maar behandel deze wel volledig.
- Zorg er indien mogelijk voor dat een trainingsgroep zo homogeen mogelijk is door bijvoorbeeld vooraf intakegesprekken te houden.
- Betrek het netwerk van de cursist vanaf de start van de training bij het leerproces. Probeer op deze manier hetgeen de cursist leert tijdens de training te integreren in het dagelijkse leven.
- Probeer de training zo goed mogelijk af te stemmen op de (diversiteit van) de doelgroep. Bied zo veel mogelijk maatwerk afhankelijk van de wensen en achtergrond van de doelgroep. Ontwikkel bijvoorbeeld een toolkit waarbij per thema een aantal methodieken/oefeningen/werkwijzen beschikbaar zijn.
- Zorg voor concreet taalgebruik en een praktijkgerichte aanpak bij het geven van de trainingen.
- Ga als trainer na of de doelgroep begrepen heeft wat er uitgelegd is, bijvoorbeeld door de doelgroep in eigen woorden te laten herhalen wat er gezegd is.
- Waak voor vrijblijvendheid en schrik de LVB doelgroep tegelijkertijd niet af. Vind een goede balans tussen niet allerlei zaken verplichten waardoor men niet meer komt en het benadrukken van de urgentie van aanwezigheid en het maken van huiswerk oefeningen. Neem bijvoorbeeld het maken van huiswerk op in de groepsregels die met elkaar afgesproken worden. Motiveer dit door het inhoudelijk belang van het maken van huiswerk uit te leggen.
- De vraag bij welke formele instanties de doelgroep terecht kan als er (na de training) vragen over financiën ontstaan, verdient grotere aandacht in de budgettraining. Laat de doelgroep dit concreet ervaren door bijvoorbeeld op bezoek te gaan bij een financieel café. Een ander idee is een training daadwerkelijk plaats te laten vinden bij een dergelijke plek (denk aan een financieel café of een wijkcentrum). Het is waarschijnlijk dat de drempel om hier in een later stadium terug te komen lager wordt.
- Draag zorg voor voldoende intercollegiaal overleg in de vorm van intervisie en/of het bijwonen van elkaars trainingen.

LITERATUURLIJST

Dermitzaki, I., Stavroussi, P., Bandi, M., & Nisiotou, I. (2008). Investigating ongoing strategic behaviour of students with mild mental retardation: Implementation and relations to performance in a problem-solving situation. *Evaluation & Research in Education*, 21, 96-110.

Douma, J. (2018). Jeugdigen en (jong)volwassenen met een licht verstandelijke beperking. Kenmerken en de gevolgen voor diagnostisch onderzoek en (gedrags)interventies. Utrecht: Landelijk Kenniscentrum LVB.

Havens, L., Asselt-Goverts, I. van, Jansen, C., Heeselt, M., & Verharen, L. (2018). Aanzet met geld. Onderzoek naar de financiële zelfredzaamheid van jongvolwassenen met een lichte verstandelijke beperking. Hogeschool van Arnhem en Nijmegen: Kenniscentrum HAN Sociaal.

Kleinert, H. L., Browder, M. D., & Towles-Reeves, E. A. (2009). Models of cognition for students with significant cognitive disabilities: Implications for assessment. *Review of Educational Research*, 79, 301-326

Koning, N. D. de, & Collin, P. J. L. (2007). The treatment of children and adolescents with a psychiatric disorder and mental retardation, *Kind en Adolescent*, 28, 215-229.

Mullainathan, S., & Shafir, E. (2014). *Schaarste: Hoe gebrek aan tijd en geld ons gedrag bepalen*. Amsterdam: Maven Publishing.

Nieuwenhuijzen, M. van (2005). Sociale informatie verwerking bij kinderen met licht verstandelijke beperkingen. *Onderzoek & Praktijk*, 3(1), 35-38.

Orobio de Castro, B., Embregts, P., Nieuwenhuijzen, M. van, & Stolker, J. J. (2008). Samen op zoek naar effectieve behandeling van gedragsproblemen bij cliënten met een lichte verstandelijke beperking. *Onderzoek & Praktijk*, 6(1), 6-12.

Ramakers, G. J. A., & Ponsioen A. J. G. B. (2007). Neuropsychologische kenmerken van kinderen en adolescenten met een (lichte) verstandelijke beperking: Profielen in relatie tot etiologie. *Kind en Adolescent*, 28, 119-134.

Theeboom, M., Knop, P. de, & Weiss, M. R. (1995). Motivational climate, psychological responses, and motor skill development in children's sport: A field-based intervention study. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 17, 294-311.

Van der Werf, M., Van Dijk, W.W., & Van Dillen, L.F. (2017). Financial Stress Inventory: Reliability, validity, and its effects on financial decision-making. Manuscript in preparation.

Willner, P., & Lindsay, W. R. (2016). Cognitive behavior therapy. In N. N. Singh (Ed.), *Handbook of evidence-based practices in intellectual and developmental disabilities* (pp. 283-310). Cham: Springer International Publishing Switzerland.

Wit, M. de, Moonen, X., & Douma, J. (2011). *Richtlijn effectieve interventies LVB: Aanbevelingen voor het ontwikkelen, aanpassen en uitvoeren van gedragsveranderende interventies voor jeugdigen met een licht verstandelijke beperking*. Utrecht: Landelijk Kenniscentrum LVG.

BIJLAGE 1

OBSERVATIESCHEMA

	Eerste bijeenkomst	Tweede bijeenkomst	Derde bijeenkomst	Vierde bijeenkomst	Vijfde bijeen- komst (keuze)	Zesde bijeenkomst
Training 1 (Trivium I)*	X				X	
Training 2 (Pantar)**	X		X		X	
Training 3 (Wormer)	X			X		X
Training 4 (Trivium II)	X		X			X
Training 5 (Hoofddorp)		X	X			
Training 6 (Trivium III)				X	X	
Training 7 (Trivium IV)		X				
Training 8 (Wormer)		X		X	X	
Training 9 (Hoofddorp)		X	X			X
Training 10 (Trivium V)				X		X
Totaal observaties	4	4	4	4	4	4

*Trivium=Hoofdkantoor van MEE Amstel en Zaan **Pantar=Werk-leerbedrijf in Diemen

BIJLAGE 2

VOORBEELD OBSERVATIEPROTOCOL

OPMERKING

Dit is het observatieprotocol voor de eerste bijeenkomst. In totaal hebben we gebruik gemaakt van zes protocollen (per bijeenkomst een ander protocol).

Observatie protocol Financiële zelfredzaamheid – Budgettraining LVB

Doel van de observaties:

Het verkrijgen van een betrouwbaar beeld van wat er precies tijdens de verschillende onderdelen van de budgettraining voor LVB-ers gebeurt:

- Doelen
- Inhoud
- Interactie met cliënten
- Gehanteerde methode/didactiek
- Ingezette gesprekstechnieken

De observaties worden gehouden als één van de methoden voor de beantwoording van de deelvraag:

- **Waaruit bestaat de methodiek van de budgettraining Grip op je Knip? Wat zijn de belangrijkste werkzame bestanddelen in deze budgettraining en hoe kunnen deze het best beschikbaar gesteld worden voor reeds bestaande vormen van financiële educatie aan mensen met een LVB?**

Daarnaast moeten de observaties een bijdrage leveren om inzicht in te krijgen in de deelvraag:

- **Welke meer algemene conclusies kunnen getrokken worden ten aanzien van werkzame bestanddelen voor trainings- en begeleidingsactiviteiten gericht op mensen met een lichtverstandelijke beperking op basis van het onderzoek naar de budgettraining Grip op je Knip?**

Voorstel: de observant vult tijdens de observatie het blok "algemeen" in en 'notuleert' de bijeenkomst mbv een laptop ter plekke. Daarna schoont men de notulen op en/of werkt deze verder uit zodat er een naslag document is ter controle/analyse. De observant maakt vervolgens een analyse van de observatie door middel van het uitwerken van onderliggend observatieprotocol.

Noot: Voordat observatie begint dient de observant de doelstellingen en de inhoud van de training goed te bestuderen zodat de observatie in het licht van deze doelstellingen en inhoud van de training plaatsvindt.

Observatie protocol bijeenkomst 1

1. Gegevens

Naam observant

Nummer budgettraining

Naam activiteit

Datum

Duur observatie

2. Algemeen

Aard activiteit

0 Individueel

0 Groepsactiviteit

Aantal deelnemers: .....

Situering activiteit

(Bijv: eerste bijeenkomst van 6 bijeenkomsten of terugkombijeenkomst)

Duur activiteit

... Uur

Gesteld doel aan activiteit

Begeleiders/coaches

Hoeveel:

Functie: .....

Ervaring: .....

Bijzonderheden:

Beschrijving deelnemer(s)

(indien uiteraard ter sprake gekomen
in bijv voorstelronde of bijv inschrijving)

Man/vrouw, (schatting) leeftijd, allochtoon/autochtoon, (opleidings)niveau, leefsituatie (single, wel/geen kinderen), wel/geen werk, wel/geen uitkering, wel/geen (problematische) schulden, taalniveau, mate van motivatie

Onderdelen bijeenkomst 1

Onderdeel welkom, uitleg, kennismaking, groepsregels

Duur:

Individueel / groep:

Doel:

Hoe vindt overdracht plaats/cursusmateriaal?

(Bijv power point, filmpjes, info map, mondeling, groepsgesprek/intervisie, etc)

Beschrijving van het chronologische verloop van de activiteit

Algemene positieve en negatieve punten? Overige zaken die opvallen?

Beoordeling, uitleg en voorbeelden:

Onderdeel oefening wat wil ik leren

Duur:

Individueel / groep:

Doel:

Hoe vindt overdracht plaats/cursusmateriaal?

(Bijv power point, filmpjes, info map, mondeling, groepsgesprek/intervisie, etc)

Beschrijving van het chronologische verloop van de activiteit

Algemene positieve en negatieve punten? Overige zaken die opvallen?

Beoordeling, uitleg en voorbeelden:

Onderdeel administratie op orde

Duur:

Individueel / groep:

Doel:

Hoe vindt overdracht plaats/cursusmateriaal?

(Bijv power point, filmpjes, info map, mondeling, groepsgesprek/intervisie, etc)

Beschrijving van het chronologische verloop van de activiteit

Algemene positieve en negatieve punten? Overige zaken die opvallen?

Beoordeling, uitleg en voorbeelden:

Onderdeel digitaal

Duur:

Individueel / groep:

Doel:

Hoe vindt overdracht plaats/cursusmateriaal?

(Bijv power point, filmpjes, info map, mondeling, groepsgesprek/intervisie, etc)

Beschrijving van het chronologische verloop van de activiteit

Algemene positieve en negatieve punten? Overige zaken die opvallen?
Beoordeling, uitleg en voorbeelden:

Algemeen

Hoe beoordeel je de interactie?

Waarop ligt de nadruk: voorlichting (eenzijdige communicatie), interactie vanuit de groep (uitleg trainers, vragen deelnemers, antwoord trainers) of groepsinteractie waarbij trainers als gespreksleider optreden of combinatie)

Beoordeling, uitleg en voorbeelden:

Hoe beoordeel je de stijl van de trainer?

Welke gesprekstechnieken worden gehanteerd, welke methodiek/didactiek wordt gebruikt

Beoordeling, uitleg en voorbeelden:

Hoe beoordeel je de kwaliteit van het zenden en ontvangen van de boodschap?

Wordt het doel duidelijk gecommuniceerd? Lijken de deelnemers het te snappen? Wordt hiernaar gevraagd? Is er ruimte voor vragen en worden deze beantwoord?

Beoordeling, uitleg en voorbeelden:

Huiswerk & afsluiting

(beschrijf hoe de afsluiting plaatsvindt)

Bijzonderheden

(denk aan afwijkingen van programma, doelstellingen wel/niet gehaald, hoe komt dat? Etc.)

BIJLAGE 3

ACHTERGRONDKENMERKEN

Woonsituatie

Bij de vraag 'Met wie woon je in huis?' konden deelnemers meerdere antwoorden kiezen. Daardoor telt het totaal in Tabel 1 niet op tot 100%. Achter het percentage in de tabel staat tussen haakjes het aantal deelnemers vermeld. Een relatief groot deel van de deelnemers zegt alleen te wonen (44% van de deelnemers). Acht deelnemers hebben deze vraag niet beantwoord.

Tabel 3.1:
Woonsituatie van de deelnemer (n=72)

		Percentage (n)
Alleen		44% (27)
Niet-alleen	Samen met partner	11% (7)
	Samen met mijn kind(eren)	14% (9)
	Samen met mijn ouder(s) en/of broers/zussen	23% (13)
	Samen met familieleden, bijvoorbeeld met een oom of tante	2% (1)
	Begeleid wonen	16% (9)
	In een groep met andere jongvolwassenen	2% (1)

Gesproken taal

Ongeveer drie kwart van de deelnemers (74%) sprak alleen Nederlands met de ouders, 18% sprak Nederlands gecombineerd met een andere taal (bijvoorbeeld Turks of Duits) en de rest (8%) sprak een andere taal met de ouders.

Eerder cursus?

De meerderheid van de deelnemers (81%) heeft niet eerder een training zoals deze budgettraining gevolgd, 14% van de deelnemers heeft eerder een andere soortgelijke training gevolgd en 6% (4 deelnemers) weten het antwoord op de vraag niet.

Schulden bij ouders

Deelnemers kregen de vraag of hun ouders vroeger schulden hadden. Eén deelnemer heeft deze vraag niet beantwoord. Van de deelnemers die de vraag wel hebben beantwoord (n=71), zegt ongeveer de helft (49%) dat de ouders vroeger geen schulden hadden. Zestien procent zegt dat de ouders wel schulden hadden en de rest van de deelnemers (35%) weet niet of dit wel of niet zo was. Dit is een relatief hoog percentage. We kunnen (helaas) geen uitspraak doen over de reden van het niet weten hiervan.

Inkomsten

Deelnemers konden meerdere antwoorden aankruisen. Daardoor telt het totaal niet op tot 100%. Een uitkering is het vaakst genoemd als inkomstenbron (door 54% van de deelnemers).

Tabel 3.2:
Bron van inkomsten van de deelnemer (n=72)

	Percentage (n)
Loon	47% (34)
Uitkering	54% (39)
Geld van ouders	10% (7)
Anders ¹²	8% (6)

Opleidingsniveau

Een kwart van de deelnemers heeft geen diploma. Dit antwoord wordt het vaakst genoemd. Negen deelnemers hebben deze vraag niet ingevuld.

Tabel 3.3:
Opleidingsniveau van de deelnemer (n=72)

	Percentage (n)
Ik heb geen diploma	24% (15)
Speciaal basisonderwijs	8% (5)
Lagere school of basisschool	8% (5)
Speciaal voortgezet onderwijs	16% (10)
Huishoudschool, lbo, lts of leao	8% (5)
Mavo, mulo, of vmbo-t (vmbo theoretisch)	8% (5)
Vmbo-k (vmbo kader) of vmbo-b (vmbo basis)	11% (7)
Praktijkonderwijs	2% (1)
Mbo, mts of meao	11% (7)
Havo of vwo	5% (3)
Anders ¹³	2% (1)

¹² De zes deelnemers die anders aankruisten, schreven: eigen zaak, ik leen geld, krijgt geld van haar bewindvoerder, nog niet duidelijk, is nu op proef bij een nieuwe werknemer, studiefinanciering.

¹³ Deze respondent schreef: hovenier voor man.

BIJLAGE 4

ANTWOORDEN OP DE MESIS STELLINGEN

Tabel 4.1:
Gemiddeldes (M) en standaarddeviaties (SD) van de deelnemers op de losse stellingen die de het financiële gedrag en vaardigheden meten, op T0 en T1 (n=29-32).

	T0 M (SD)	T1 M(SD)
Ik houd bij waar ik mijn geld aan uitgeef (ik schrijf het op of heb een schema op de computer* (n=30)	3,3 (1,6)	2,5 (1,3)
Ik bewaar alle belangrijke informatie in mappen of in de kast of op de computer (n=29)	2,8 (1,5)	2,6 (1,6)
Ik weet hoeveel geld ik elke maand kan uitgeven (n=32)	2,3 (1,2)	2,1 (1,1)
Ik kan een overzicht maken van mijn inkomsten en uitgaven (n=32)	2,7 (1,3)	2,2 (1,3)
Kun je met geld omgaan* (n=31)	2,5 (1,3)	2,1 (1,2)

*p<.05, **p<.01, ***p<.001. Antwoordopties: 1=helemaal eens, 5=helemaal oneens.

Tabel 4.2:
Gemiddeldes (M) en standaarddeviaties (SD) van de deelnemers op de losse stellingen die de overtuigingen meten, op T0 en T1 (n=30-32).

	T0 M (SD)	T1 M(SD)
Het heeft geen zin om te veranderen. Ik krijg toch wel schulden (n=32)	4,2 (0,8)	4,1 (1,0)
Ik moet wel schulden maken. Anders kan ik geen leuke dingen doen (n=32)	4,2 (0,9)	4,1 (1,1)
Soms is het nodig om geld te lenen, ook als je niet zeker weet of je het kunt terugbetalen (n=30)	4,3 (0,8)	4,2 (1,0)
Schulden horen bij het leven (n=31)	3,8 (1,2)	3,7 (1,1)

Antwoordopties: 1=helemaal eens, 5=helemaal oneens

BIJLAGE 5

METHODISCH WERKPLAN

Methodiekbeschrijving per bijeenkomst

Bijeenkomst 1

Doelen	Technieken en middelen	Activiteiten	Aandachtspunt	Werkzame bestanddelen
Kennismaken	Flipover + stiften Vragen en/of uitspraken	Namen op naambordjes Voorstelrondje		
Doelen training duidelijk maken	Kaartjes voor / na	Aan de hand van kaarten worden de doelen helder gemaakt. Voorbeeld: voor de training een tas boodschappen, na de training een kar met boodschappen		Een visuele wijze van het presenteren van de informatie lijkt aan te sluiten bij de doelgroep
Groepsregels afspreken	Flipover + stiften	Groepsregels opschrijven Groepsregels vertellen Groepsregels bespreken		
Leerdoelen bepalen	Leerdoelen wolk op A4	Leerdoelen opschrijven Leerdoelen bespreken plenair	Leerdoelen komen pas in de laatste bijeenkomst weer terug. Het is belangrijk dat de leerdoelen 'levend' blijven. Belangrijk om hier dus actief mee aan de slag te gaan.	Leerdoelen maken bewust van wat je zelf graag wilt leren
Kennis belang administratie op orde	Filmpje, mondeling, groepsgesprek, administratiemap	Filmpje ter introductie Administratiemap uitdelen & uitleggen Uitleg over waar hulp bij post sorteren		Filmpjes trekken de aandacht van de cursisten
Kennis belangrijke digitale onderdelen bieden	Filmpje, mondeling, groepsgesprek,	Uitleg over digid en mijnoverheid (vaak overgeslagen)		
Thuisopdracht uitleggen		De thuisopdracht wordt toegelicht		
Afsluiting				

Bijeenkomst 2

Doelen	Technieken en middelen	Activiteiten	Aandachtspunt	Werkzame bestanddelen
Welkom Check huiswerk Elkaars naam leren Kennis vorige les toetsen	Flipover + stiften Presentielijst Bal Quiz vragen	Bespreken thuisopdracht administratie Namenspel (soms overgeslagen) Quiz is een ja/nee opzet die toetst wat men begrepen heeft uit de 1e bijeenkomst	Het maken van de thuisopdracht lijkt vrijblijvend	De quiz adhv kaartjes lijkt een doeltreffende laagdrempelige manier van checken van kennis
Kennis over inkomsten bieden	Flipover + stiften Inkomstenkaarten Kopieën met tips	Uitleg over inkomsten Inkomstenkaarten bespreken Berekenuwrecht.nl bespreken (1x)	De A4 met inkomsten wordt niet geheel uitgelegd Focus op uitzonderingen	De kaarten met inkomsten roept discussie op in de groep over het onderwerp
Kennis over hulp vragen bieden (netwerkcirkel)	Flipover + stiften A4 vellen Lijst met organisaties in buurt	Mogelijkheden hulp binnen gemeente & eigen netwerk Oefening cirkels tekenen (1x)	Oefening netwerkcirkels niet helder ingeleid Hulp vragen wordt niet geheel concreet gemaakt	
Kennis over kasboek bieden	Kasboekjes Oefenblad Kassabonnetjes geprint Tips	Inhoud kasboek plenair bespreken Fictief kasboek invullen met fictieve bonnetjes (1x)	Het alleen kort checken of het kasboek is ingevuld	Daadwerkelijk ter plekke invullen van een fictief kasboek, met elkaar praten over hoe het moet en wat er fout ging
Thuisopdracht uitleggen	Checklist inkomsten	De thuisopdracht wordt toegelicht en hier wordt over gediscussieerd	Bij tijdgebrek slechts een gehaaste uitleg van de thuisopdracht	
Afsluiting goede voornemens				

Bijeenkomst 3

Doelen	Technieken en middelen	Activiteiten	Aandachtspunt	Werkzame bestanddelen
Welkom, thuis-opdracht kasboek, namenspel, quiz	Flipover + stiften Presentielijst Lijst energizers Quiz vragen	Bespreken thuisopdracht kasboek Namenspel Quiz is een ja/nee opzet die toetst wat men begrepen heeft uit de 2e bijeenkomst	Het maken van de thuisopdracht lijkt vrijblijvend	De quiz adhv kaartjes lijkt een doeltreffende laagdrempelige manier van checken van kennis
Wat zijn uitgaven?	Filmpje Flipover + stiften Kopieën werkblad 'vast-wisselend' & 'moeten-mogen'	Filmpje 'grootste uitgave' ter intro Oefening doen uitgaven noteren (individueel of plenair), moet-mag, wisselend-vast	Loon en bankbeslag uitleggen ligt boven het niveau van de deelnemers	Filmpje niet educatief maar trekt wel aandacht Oefening uitgaven op papier zelf doen
Verzekeringen	Kopieën verzekeringen	A4 met verzekeringen wordt gecheckt op begrip en besproken. Moet-mag? Handig om te hebben?	Nut of noodzaak concreter maken (een inboedel belangrijk bij waardevolle spullen, maar wat zijn waardevolle spullen?)	Klassikaal bespreken van verzekeringen
Thuisopdracht uitleggen		De thuisopdracht wordt toegelicht		
Afsluiting (complimenten)			Informatie geven die in de toekomst belangrijk gaat zijn is lastig voor de doelgroep	Elkaar complimenten geven is moeilijk maar lijkt wel aan te sluiten

Bijeenkomst 4

Doelen	Technieken en middelen	Activiteiten	Aandachtspunt	Werkzame bestanddelen
Welkom Opwarmer Thuisopdracht Kasboek, namenspel quiz	Flipover + stiften Presentielijst	Opwarmer 'verander iets aan jezelf', of 'spijt mbt geld' Bespreken thuisopdracht kasboek Namenspel	Het maken van de thuisopdracht lijkt vrijblijvend, verzekeringen worden soms besproken	De quiz adhv kaartjes lijkt een doeltreffende laagdrempelige manier van checken van kennis
Budgetplan	Kopieën lege budgetplannen Optioneel: Ervaringsdeskundige Filmpje: Casus leo	Quiz is een ja/nee opzet die toetst wat men begrepen heeft uit de 3e bijeenkomst Vragen en antwoorden plenair over budgetplan Voorbeeld budgetplan invullen Concreet maken wie kan helpen bij het budgetplan	Moeilijk te bepalen welke mate van diepgang aansluit op het niveau van de deelnemers, bijvoorbeeld eigen risico berekenen in maandelijks budgetplan	Samen een voorbeeld budgetplan invullen
Keuzethema helder krijgen		Inventarisatie keuzethema's volgende bijeenkomst		
Thuisopdracht uitleggen		De thuisopdracht wordt toegelicht		Concreet opschrijven wie je kan helpen met het budgetplan
Afsluiting (complimenten of goede voornemens)				Goede voornemens vragen en concreet laten maken hoe dat aan te pakken

Bijeenkomst 5

Doelen	Technieken en middelen	Activiteiten	Aandachtspunt	Werkzame bestanddelen
Welkom, opwarmer, thuisopdracht, quiz	Flipover + stiften Presentielijst Eventueel blanco budgetplannen Quiz budgetplan	Opwarmer 'leuke dingen gedaan' Quiz: ppt met vragen over budgetplan Thuisopdracht budgetplan: plenair budgetplan maken van 1 deelnemer		1 Budgetplan wordt klassikaal behandeld
Keuzethema 1	Zie werkvormen keuzethema	Opdracht bewindvoering of budgetbeheer? Twee groepen maken opdracht, daarna plenair bespreken		Praktisch oefenen lijkt aan te sluiten. De feedback met korte teksten en veel plaatjes ook Prikkelende vragen als 'kan een bewindvoerder een mooie auto kopen van jouw geld?'
Keuzethema 2	Zie werkvormen keuzethema	'Nee' zeggen. Filmpje Theorie Rollenspel	Het lijkt er op dat een groot deel van de deelnemers al best goed 'nee' kan zeggen	Filmpje ter introductie trekt de aandacht Rollenspel lijkt goed aan te sluiten bij de doelgroep
Thuisopdracht budgetplan af		De thuisopdracht wordt toegelicht		
Afsluiting complimenten				

Bijeenkomst 6

Doelen	Technieken en middelen	Activiteiten	Aandachtspunt	Werkzame bestanddelen
Welkom, thuisopdracht, quiz	Flipover + stiften Presentielijst Beamer + eventueel prijsje	Thuisopdracht kasboek en budgetplan worden aangestipt Quiz wordt niet gedaan		
Hulp vragen	Vragenlijst Ook tip meegeven: nibud.nl	Waarom wel of niet hulp kunnen vragen? Bij wie kan je hulp vragen?	De sociale kaart die uitgedeeld was kan niemand zich herinneren, niemand maakt er gebruik van. Er lijkt een drempel om hulp te vragen, die lijkt niet weggenomen te worden in de training	
Mijn doelen behaald?		Per deelnemer wordt het behalen van het leerdoel besproken	Leerdoel soms niet concreet (had in les 1 moeten gebeuren) Leerdoel niet tussentijds geëvalueerd Sommige leerdoelen niet gehaald	
Evaluatie training	Formulieren	Vragenlijst invullen		
Certificaat en afsluiting	Eindverslagen + certificaten Fototoestel/telefoon			